

Tartu Ülikool
Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond
Kultuuriteaduste ja kunstide instituut
Eesti ja võrdleva rahvaluule osakond

Vallaslapsed ja sugudevahelised suhted Eesti Vabariigis aastatel 1918-1940

Bakalaureusetöö

Kristel Anja-Palm

Juhendaja: Merili Metsvahi, PhD

eesti ja võrdleva rahvaluule vanemteadur

Tartu 2017

Sisukord

SISSEJUHATUS	3
1. VARASEM UURIMISLUGU	5
2. ALLIKAD JA MATERJALID	7
3. ABIELUEELSESED SUHTED	9
3.1. Seksuaalkasvatus.....	9
3.2. Meeste ja naiste tutvumisvõimalused	13
4. ABIELUD JA ABIELUVÄLISED SUHTED	17
5. VALLASLAPSED	21
5.1. Vallaslaps õigusaktides ja ajakirjanduses.....	21
5.2. Vallasemad ja -lapsed folklooris, ajaloos ja mälestustes	24
KOKKUVÕTE	33
SUMMARY.....	35
EESTI RAHVALUULE ARHIIVI KOGUD	37
ARHIIVI JA VÄLITÖÖALLIKAD	37
KASUTATUD KIRJANDUS	38
VEEBILEHED	40

Sissejuhatus

Meeste ja naiste (seksuaal)suhted on inimestele läbi ajaloo alati ja kõikjal huvi pakkunud. Seda, kas huvi on avalik või individuaalne, palju või kuidas sellest räägitakse, sõltub suuresti kultuurikontekstist ja ühiskonnast. Sugudevahelise suhtluse viljad – lapsed – on vanema(i)le enamasti rõõmuks. Paraku on olnud olukordi ja aegu, kus järeltulija aga vastseile vanemaile, sugulastele ega kogukonnale rõõmu ei valmista. Nüüd, kus "Aasta ema" valimiste ümber on tõusnud tormiline arutelu selle üle, kas ühe vanemaga pere või perekond, kus vanemad pole seaduslikus abielus, saab luua lapsele täisväärtusliku kasvukeskkonna, oleks eriti hea heita pilk ajalukku. Asjakohaseid vallasemadega seotud ajaloolist tausta selgitavaid ajaleheartikleid on Postimehes avaldanud nii Merili Metsvahi (2017) kui Marika Mägi (2017).

Huvi vallaslaste ja –emadega seotud küsimuste vastu tekkis mul ühest juhuslikust jutukatkest, kus mainiti, et Soomes olevat tänaseni keeruline vallasema olla. Kuna minu ema ja onu on mõlemad vallaslapsed, hakkasin uurima, kuidas inimesed neisse lastena suhtusid. Vestlusingis emapoolsete sugulastega selgus, et nende suguvõsas on alates eelmise sajandi algusest peaaegu igas põlvkonnas olnud kellelgi vähemalt üks vallaslaps ja kunagi ei ole keegi neisse seepärast halvasti suhtunud. Kui oma bakalaureusetöö jaoks teemat otsisin ning Merili Metsvahi pakkus ühe võimalusena välja mõtte kirjutada midagi naiste teemal, arenes sellest käesoleva töö idee.

Vallaslastega seonduvatest teemadest ei ole Eestis kuigi sageli ega laiahaardeliselt kirjutatud. Alates 20. sajandi algusest käesoleva ajani leidub üksikuid teadustöid, mis vallaslaste küsimusi käsitlevad. On võimalik leida seaduseid, mis vallaslapsi puudutavad, kuid need ei anna edasi ühiskondlikku suhtumist neisse või nende vanema(i)sse. Mõningat abi on selles küsimuses ajakirjanduse jälgimisest, aga ka ilukirjanduse uurimisest (nt August Jakobsoni „Vaeste patuste alev“).

Oma töös kirjeldan ning analüüsin inimeste suhtumisest vallaslastesse aastatel 1918-1940 Eesti Vabariigis. Uurimisaines pärineb Eesti Rahvaluule Arhiivi (ERA) kartoteegist „Sünd“, Eesti Kultuuriloolisele Arhiivile (KM EKLA) 1996. aastal elulugude kogumisvõistluse raames laekunud materjalidest ning minu tehtud intervjuudest. ERA materjalidest valisin teated, mis on kogutud aastail 1918-1940, EKLA elulugude autorid on sündinud eelmainitud perioodil. Intervjuud on tehtud inimestega, kes ise on sündinud nimetatud aastail või on sel ajal sündinud nende lähisugulased, kellest nad räägivad. Kuna

vallaslast ei saa käsitleda kui mingit ühiskonnast eraldiseisvat objekti, pean vajalikuks tutvustada ka meeste ning naiste abieluelseid ja -väliseid suhteid, mis on tihedalt mind huvitava teemaga seotud. Vaatlen põgusalt seksuaalkasvatusega seonduvat, perekonnaseadust ning ajakirjanduses vallaslastega seoses ilmunud kirjutisi. Pikemalt käsitlen vallaslaste ja – emade teemasid – kuidas on 20. sajandi alguskümnendel neisse suhtunud ja millised on siiani ilmunud vastavasisulised ajalookäsitlused.

Siinkohal avaldan siirast tänu minu juhendajale Merili Metsvahile kannatlikkuse ning heade nõuannete eest. Tahan ka tänada kõiki inimesi, kes minu töö valmimisele kaasa on aidanud – ühte kena prouat huvitavate vestluste eest, sugulasi ning kolleege abi ja toetuse eest.

1. Varasem uurimislugu

Esimeseks autoriks, kes põhjalikumalt eestlaste sugudevahelistest (seksuaal)suhetest, abieludest ja pereelust kirjutas, võib pidada August Wilhelm Hupelit. Tema artikkel „Neitsilikkuse väärtusest eestlaste ja lätlaste hulgas“¹, mis ilmus 1791. aastal, oli üks objektiivsemaid eestlaste kommete kirjeldusi omas ajas. Mati Laur ja Merili Metsvahi on artiklis „Talutüdruk valgustuse paistel“ (2016: 10) Hupeli kirjatöö kommentaariks lisanud, et Hupel püüdis empaatilise ning teadmishimulise inimesena eesti talupoegi mõista. Igal juhul on Hupeli töö olnud väärt infoallikaks mitmetele ajaloolastele ning folkloristidele.

20. sajandil ilmunud olulisematest töödest eestlaste perekonnaajaloo uurimisel toon välja harrastusajaloolasest Märt Raua „Eesti armuilmast“ ja „Eesti perekond aegade voolus“, mis ilmusid vastavalt aastail 1915 ning 1961. Mõlemas teoses on peatükid, milledes juttu vallasemadest – 1915. aasta väljaandes „Eksimised“ lk 71-84 ja 1961. aasta väljaandes „Vallaslaps“ lk 133-144. Esimeses raamatus on Raud seisukohal, et abieluvälise lapse saamine on naisele kohutavaks häbiks ja kirjutab pikalt, kuidas kirikus selliseid naisterahvaid häbistati ja noomiti. Ta lisab, et rahvas tegi vahet, kas vallaslapsel on eesti soost või mõisahärrast isa ning esimesel juhul ei halvustatud eksinud tüdrukut nii palju kui teisel juhul. Lisaks on juttu tüdrukute mõisas ärakasutamisest ja nn „esimese öö õigusest“ mõisates ja lühidalt ka lapsetapust. Teises väljaandes on Raud vallasemade hurjutamisega märksa tagasihoidlikum öeldes, et „üldiselt suhtuti siiski neisse kui naistesse, kelle nende mehed maha jätnud“ (1961: 135). „Esimese öö õigusest“ on küll juttu, ent autor lisab, et pigem on see üle võetud Lääne-Euroopa kirjandusest (Raud 1961: 139). Lapsetapu teema on sootuks kadunud. Kuigi nii Marika Mägi (2009) kui Reet Hiimäe (2015) on suhtunud Märt Raua kirjutistesse kriitiliselt, ei saa eitada tema tööde olulisust vallasemade teema käsitlemisel, eriti arvestades asjaolu, et seda hiljem kuigi ohtralt tehtud ei ole.

Meeste ja naiste seksuaalsuhetest on kirjutanud Aleksander Kruusberg väljaandes „Esiisade enneajalooline õigus“, mis ilmus aastal 1920. Autor on eestlaste käitumist ja traditsioone kõrvutanud erinevate rahvaste ajaloos ning tavades leiduvaga, püüdes nii välja selgitada, millised on ikkagi eestlaste päris omad algupärased tavad ning millised erinevate kolonialistide juurest ülevõetud käitumismallid ja uskumused (Kruusberg 1920).

21. sajandil ilmunud suurematest perekonnaajalugu käsitlevatest artiklitest saab välja tuua Marika Mägi „Abielu, kristianiseerimine ja akulturatsioon. Perekondliku korralduse

¹ Oma töös kasutan Hupeli artikli Mati Lauri ja Merili Metsvahi tõlget, mis ilmus aastal 2016 ajakirjas Tuna nr 4.

varasemast ajaloost Eestis“ (Mägi 2009) ning Merili Metsvahi „Tüdrukut poisi käte vahel magamast leida pole nende seas häbiasi“ August Wilhelm Hupeli avaldatud talupoegade seksuaalelu kirjeldused eesti perekonna ajaloo kontekstis“ (Metsvahi 2015). Kui Mägi räägib oma töös üldisemalt naiste ajaloolisest positsioonist perekonnas, siis Metsvahi keskendub Hupeli kirjatööde tutvustamisele ning analüüsile. Üks huvitavamaid artikleid Eesti vallasemadest on Mati Lauri 2008. aastal ajakirjas Tuna ilmunud „Kohtumõistmine vallasemade üle Pärnu maakohtus 1740. aastatel“, mis tugineb kohtuprotokollidele aastaist 1744-1745. See käsitleb küll varasemat perioodi kui 20. sajand, ent on kindlasti esiletõstmist väärt kui üks väheseid teadustöid, mis keskendub üksnes vallasemadele (Laur 2008). Üldistavalt ning lühidalt on seda teemat käsitlenud erinevates ülevaateetes, kus räägitakse eestlaste pereelust, abieludest, ehkäämisest, lapse sünnist, rasedusest ja eelmainitud sündmustega seotud rahvatraditsioonidest ning folkloorist. Toon mõned näited.

Reet Hiimäe 2008. aastal ilmunud raamat „Armastus Eesti rahvapärimuses“ kajastab paarisuhete ja armastusega seotud traditsioone ja uskumusi (2008). Marju Kõivupuu 2015 ilmunud ülevaateotes „Eestlase eluring“ on muude eluolu puudutavate teemade seas juttu ka ehkäämisest – noorte abieluelsest suhtlusest ja kommetest, mis võisid, kuid ei pruukinud sisaldada ka seksi (2008: 60). Ea Janseni mahukas 2007. aastal ilmunud „Eestlane muutub ajas“ käsitletakse Eesti ühiskonna arengut 19. sajandi teisel poolel. Raamatus leidub ka peatükk „Talupere, kodu, loodus“ pere koosseisulistest muutustest, inimeste rollist peres ning sedastatakse, et pereelu peeti au sees, vallaslapse saamist aga suureks häbiks (Jansen 2007: 313-314). Erinevates käsitlustes on juttu ka naise positsioonist perekonnas. Näiteks erinevalt venelastest on läänemeresoomlastel perenaise roll peres märksa olulisem (Metsvahi 2016: 99). Naise staatust peres annab kenasti edasi ka Ea Jansen: “Nagu varasematelgi aegadel, oli eesti talus perenaise sõnal suur kaal ja muus elus oli ta mehe partner, mitte alam, nagu see oli lõunapoolsematel maadel” (Jansen 2007: 317). Seega tuleb tõdeda, et uurimusi, mis kajastaksid meeste ja naiste vahelisi (seksuaal)suhteid ja vallasemade ning -laste olukorda 20. sajandi alguskümnenditel Eestis, ei ole kuigi arvukalt, kuid lühidaid käsitlusi leidub (vt Metsvahi 2016: 104).

2. Allikad ja materjalid

Mulle pakkus huvi ka käsitletavate teemadega seotud ajalooline taust nii, et lisaks folkloorile ning elulugudele kasutan väljavõtteid toonastest seadustest ning ajalehtedest. Uurimisallikatena kasutan intervjuusid, EKLA-s leiduvaid elulugusid, valikut ERA materjalidest, sh audiomaterjale, tekste raamatust „Kured läinud, kurjad ilmad“, ajaleheartiklite kokkuvõtteid ning seaduseid, mida alljärgnevalt põhjalikumalt tutvustan.

Üheks peamiseks uurimisallikaks on kolm minu valduses olevat intervjuud naistega, kes ise olid 1918. – 1940. aastail vallaslapsena sündinud või kellel oli peres ja suguvõsas tol perioodil vallaslapsi ning vallasemasid, kelle käekäigust nad teadlikud olid (intervjuude sõnasõnalised litereeringud on markeeritud järgnevalt: KT, EK, EN). Üks intervjuueerituist on minu sugulane, teised kaks aga peaaegu võõrad inimesed – ühega neist kohtusin esmakordselt teda küsitledes, teisega olen varemgi vestelnud. Samuti kirjeldan paari enda vanaemalt kuulnud lugu. Elulugude valimisse võtsin lood, kus jutustaja oli sündinud millalgi vahemikus 1918-1940 või oskas rääkida enda vanemate või lähedaste kogemustest samal perioodil.

Lisaks kasutan Eesti Kirjandusmuuseumile saadetud elulugusid, mis laekusid sinna 1996. aastal elulugude kogumisvõistluse käigus (elulood on markeeritud N1, N2 jne ning M1, M2 jne, kus N tähistab naissoost ning M meessoost kirjasaatjat)² ja elulugusid Merle Karusoo koostatud kogumikust "Kured läinud, kurjad ilmad" (raamatus esitatud nimed muutmata). "Kured läinud, kurjad ilmad" tarbeks kasutati neidsamu eelmainitud 1996. aasta kogumisüleskute materjale. Raamatusse ei jõudnud muidugi kõik saadetud tekstid, vaid raamatu autorid tegid nende hulgast oma valiku. Kirjasaatjad vastasid küsimustikule, mis sisaldas erinevaid vastaja seksuaalelu puudutavaid teemasid (nt „Kas mehe ja naise suhted olid Teie kodus tabuteema või tohtis sellest avameelselt kõneleda ja küsimusi esitada?“ või „Millal olite esmakordselt seksuaalvahekorras?“). Merle Karusoo märkis raamatu eessõnas, et on mitmel eri põhjusel olnud sunnitud avaldatud elulugusid kärpima ja redigeerima. Sain võrrelda ühte käsikirja raamatuversiooniga ning seal on tõesti mõningaid löike välja jäetud. Paistab, et raamatu koostamisel on püütud trüki avaldada materjali, mis kõige täpsemalt vastab küsimustikus toodud küsimustele ja haakub kõige paremini raamatu pealkirjaga. Seepärast arvan, et nendes materjalides leidub veel hulgaliselt kasutamata potentsiaali edasisteks uurimistöödeks.

² Minu uuritavast perioodist leidis arhiivis 10 lugu, kuid näitena leiavad kasutust vaid minu teemaga enim sobivad elulood.

Raamatus „Kured läinud, kurjad ilmad“ on kirjasaatjate tekstid toimetatud. Otsustasin, et erinevalt eelnimetatud väljaandest, ei tee ma käsikirjalistele materjalidele mingit korrektuuri ja minu töös näitena toodud elulood on täpsed ära kirjad arhiivis leiduvatest allikatest. On ju ka intervjuud litereeritud rääkija kõnemaneeerile võimalikult sarnaselt. Tahtsin säilitada inimeste isikupära nii palju kui saab, mõistmaks paremini nende olemust ja iseloomu.

Mõistmaks paremini esimeses Eesti Vabariigis kehtinud ühiskondlikke hoiakuid, teen kokkuvõtteid toonastest ajaleheartiklitest ning toon näiteid ERAs leiduvatest rahvauskumustest, mis on kogutud samal perioodil.

3. Abielueelsed suhted ja noorte seksuaalkasvatus

Seksuaalkasvatuse ja abieluelsete seksuaalsuhete vahel on kindlasti seos. Tõenäoliselt leidis 20. sajandi alguses küllalt juhuselisi, kus noor naine rasestus, sest tal puudusid vajalikud teadmised seksuaalelust, sh rasedusest hoidumiseks. Seega – enne kui räägin vallasemadest – tutvustan veidi seksuaalkasvatuse küsimusi ning sedagi, kuidas mehed ja naised omavahel tutvusid.

3.1 Seksuaalkasvatusest

Seksuaalkasvatust sellisel kujul – nagu seda tänapäeval Lääne ühiskonnas tuntakse – ei olnud. See ei tähendanud aga, et noortele juhatust üldse ei oleks jagatud. Paljus sõltus seksuaalkasvatustlikes küsimustes adekvaatse info hankimine sellest, kas noore inimese vanemad või mõni lähedane täiskasvanu julgesid sel teemal avameelselt rääkida. Oletatavalt ei pruukinud küsimus olla pelgalt julguses – vahel nappis täiskasvanuil endilgi asjakohaseid teadmiseid.

1920. aastate alguses sündinud mees kõneleb: „Olen maapoiss. Sündisin Virumaal, Paasvere vallas, mis on nüüd Laekvere vald...Mehe ja naise suguelu küsimustes meie peres juttu ei olnud. Kas see oli rangelt keelatud või mitte, ma ei tea, sest kunagi sellest ei räägitud ja meie lapsed ei osanud midagi küsida ka. Ka kurejutte ei olnud, vähemalt minu kodukandis Lõuna-Virumaal... Ähmaselt mäletan, et vist liikusid saunajutud, et tited tulevad saunast. See vihjab sellele, et varem sünnitati saunas. Muide, ka mina olen saunas sündinud...Vaikusele vaatamata said lapsed sellest põnevast suguelust ometi teada. Kuidas ja kust see info meieni jõudis, ei oska ma seletada, kuid kohale see jõudis. Meie peres aitasid ema ja isa meie teadmisi täiendada, ilma, et nad oleksid seda teadnud, veel vähem tahtnud. Asi oli nimelt selles, et nad ei varjanud meie eest küllalt hästi oma sugulisi toiminguid. Ega nad ei teinud meie nähes, ikka öösel, kui me magasime. Aga me ärkasime voodi nagina, vanasti olid ju puust voodid, ja muude hääle peale üles. Mäletan ema manitsust „ära tee nii kõvasti, lapsed ärkavad“. Lapsed olime mina ja õde. Ta oli küll minust noorem, kuid neis küsimustes minust targem. „Õppusi“ oli ikka aeg ajalt. Mäletan ühte. Kuulsin jälle manitsust: „Ära lükka nii sügavale, hakka veel vanas põlves lapsi tooma.“ See näitab, kui vähesed olid vanemate teadmised laste tegemisest-saamisest. Ja usun, et ka teised külanaised polnud tol ajal palju targemad“ M1 (KM EKLA f 350, 2).

KT (sündinud 1946) rääkis oma vanavanematest ning selgitas, kuidas anti nii talle kui tema emale teadmisi poistega suhtlemiseks:

KT: "Seal nagu, nagu kõik olid nii korralikud. Ega siis ilmaaegu ei räägita... Kirjanduses kirjutatakse ka ju, et kõik toimus ju sordiini all. Kõik... Millestki ei räägitudki ja ega siis seda seksuaalkasvatust, kui sellist, ei olnudki. Minu ema rääkis nüüd minule, oma vanaema õpetust, tähendab oma ema õpetust - tema [intervjueeritava vanaema] on sündinud sajandi lõpus, tähendab üle-eelmise sajandi lõpus..."

KAP: "Ja vanaema oli teil see guvernant?"

KT: "Guvernant... Jaa. Õppinud kõik ja... temale oli loenguid lugenud siis Anna Võrupova... eee, noh tsarinna sõbranna. Ja vanaema ütles nii moodi, et ega rohkem ei ole – ka ema õpetas seda ka meile. Ega rohkem ei ole vaja – kui sa istud noormehe - kui sa ei öelnud mingid poisid, ega midagi – kui sa istud noormehe kõrvale ja sa tunned, et sa ei taha seal istuda, siis piisab. Vat, vat selliselt seletati nüüd seda keemilist niisugust... Et kui sa tunned, et sa ei taha seal istuda, siis tähendab seda keemiat ei ole. Ja siis ära hakka üldse jamamagi."

KAP „Ja see oligi kogu lugu?“

KT „Ja see oli ka kogu lugu, eks ole. Aga see oli nüüd meie peres..."

Juhtus ka, et noorel inimesel tuli oma seksuaaleluks vajalikud teadmised koguda kokku nagu pusle tüki, mõistatades ise, mis kuhu sobib. 1930. aastatel sündinud naine jutustab:

„Kasvasin vanaema lapsena. Vanaema oli mulle ema eest. Ta oli mu võõrasvanaema (Mu oma vanaema oli juba noorelt surnud). Kuid ta oli kasvatanud minu ema ja onud suureks ja kasvatas ka mind ja minu lapsi ja isegi minu lapselapsi veel. Oli hea inimene. Kuid kõik mis puutus armastus asjadesse nendest vaikus või suhtus nendesse põlastavalt. Oli ise abiellunud lesk mehega ilma armastuseta. Ja kui see tal hiljem oli siis tekkis see alles abielus.

Neiuks sain kui olin 12 aastane. Olin veidi kuulnud et selline asi nagu kuukord on olemas. Nii et päris ehmatas see ei olnud. Seksuaal elust sain teadmisi tasa-pisi oma ealiste käest ja siis oli veel üks tore naabri tädi. Ta oli vanatüdruk aga temast sai mulle väga hea sõber. Rääkis talle kõigest oma mõtetest ja tunnetest. Tema jutustas mulle oma noorusest. Ta õpetas mulle palju asju mis puutusid armastusesse ja suhetesse meessooga. Vanaema ainult luges moraali. Ei tohtinud mitte poistega süda päeval ka juttu ajada. Mulle see aga juba meeldis 14 aastaselt. Oi ma olin armunud juba koolis ühte endast vanemasse poissi...Tõeliselt armunud olin 14 aastaselt. Tutvusin ühe 3 aastat vanema noormehega. Ta mängis lõõtsa, laulis veidi ja tantsis vist päris hästi. Olin temast nii sissevõetud et kui ta meie toa juurest määda sõitis, olin terve päeva nagu purjus. Temale olid sellise plika tunded muidugi rumal nali. Kuid ta püüdis mind

kurjasti ära kasutada. Nii loll ma siiski ei olnud. Olin juba nii palju teadlik küll. Olin lugenud isegi ühte raamatut kus oli küll rohkem jumala sõna kui seksi. Seal oli kõik patt mis tehti väljaspool abielu ilma lapse saamise soovita. Ega seda pattu poleks küll kartnud aga lapse saamise hirm oli küll kole suur et – sellele teele end küll ei lasknud ahvatleda“ N1 (KM EKLA, f350, 1 kop).

Järgnevat Heli elulugu lugedes näeme aga, et seksuaalkasvatus 1930. aastatel ei olnud alati nii tagasihoidlikult mittemidagiütlev, nagu eelmistes intervjuudes. Kui 1931. aasta märtsis sündis Heli õde, tundis toona 7-aastane tüdruk mõistagi huvi, kuidas lapsed siia ilma saavad. Ta kirjab: „Olin maal viibides teada saanud enam-vähem kassipoegade ja vasikate sündimisest. Oletasin, et ka inimese sündimine peaks olema kuidagi samasugune. Aga kuidas? – Keegi mulle seda ei seletanud. Ema põikles kõrvale, kui esitasin talle küsimuse, kuidas mu õeke ikka siia ilma sai. Ta vastas, et tegi seda lihast ja verest. Esitasin sama küsimuse tädidle. Nad vastasid, et küsiksin emalt, kuna neil lapsi ei ole. Kui läksin kooli, siis arutasime omavahel tüdrukutega seda probleemi. Ilmnes, et keegi meist ei tea lapse sigitamistest ja sündimisest. II õppeaasta algul palusime klassijuhatajat vastata sellele küsimusele. Õpetaja Brandt oli nõus. Jättis meid ühel päeval pärast tunde ja rääkis meile kõik selgeks, alustades loodusest, taimeriiigist kuni inimeseni välja“ (Karusoo 2009: 14). Huvitav on märkida, et siin oli just õpetaja see, kellelt tuli asjalik selgitus seksuaalkasvatustelisel teemadel. See on – vähemalt minu uuritud materjalides – küllalt erandlik. Samas tuli initsiatiiv selgitusi saada ja huvi teema vastu ikkagi noortelt, mitte täiskasvanult.

Leidus ka äärmiselt vaoshoitud suhtumist. Tuleb tunnistada, et ei intervjuudes ega muuseumile saadetud elulugudes ei leidu teist nii nappi, aga samas kirjasaatja kohusetunnet ja kõrget moraali rõhutavat teksti kui see, mis omakorda on üsna kõnekas. Keegi informantidest – peale selle ühe – ei ole kinnitanud, nagu valmistaks seksuaalelust kõnelemine talle erilist piinlikkust. Pigem leidub viiteid, et vajalikku teavet seksi ja sellega seonduva kohta oli raske hankida.

„Olen sündinud 1925 a. jaanuaris Tartumaal Kallaste lähistel talupidajate esimese lapsena...Piinlik on intiimelu probleemidest jutustada, aga püüan siiski vastata mõnele juhistes antud küsimusele. Me pole kooliõdedega ega sõbrannadega nendel teemadel kuigi palju arutanud. Mehe-naise suhetest on kõneldud lapsepõlvkodus kui internaadis elades mõne toakaaslasega. Õpetlikke näiteid on ema jaganud ja kirjanduse abil omandatud. Ikka kõlbluse ja truuduse probleemid ning siis alles seksist ja enneaegse seksi halbade

tagajärgedest kõneldud. Need jutuajamised meie nooruse ajal olid viisakalt tagasihoidlikud ja ka hoiatavad“ N2 (KM EKLA f 350, 14).

Samas võib vastajate tagasihoidlikkust mõista. Kuna 1996. aasta Soome Teaduste Akadeemia, Helsingi Ülikooli ja ühenduse „Eesti elulood“ korraldatud elulugude kogumiskampaania küsimustik sisaldas peaaesjalikult küsimusi seksi ning seksuaalsuse kohta, võis nii mõnelgi kirjasaatjal olla raske neile vastata ja nii võisid paljud lõpuks otsustada, et nad ei soovigi oma elulugu saata. Ilmselt ei kannustanud isegi see tegudele, et vastaja võis soovi korral jääda anonüümseks. 60 vastuskirja – kas seda on terve Eesti peale palju või vähe? Näiteks samuti 1996. aastal Rutt Hinrikuse algatatud elulugude kogumisvõistlusele laekus 262 tööd (ühenduse „Eesti elulood“ koduleht).

Järgmine näide on seetõttu huvitav, et teksti autor on mees. Lugesdes „Kured läinud, kurjad ilmad“, hakkas silma, et meeste kirjeldused oma seksuaalelust ja eriti varajastest kogemustest selles vallas kippusid olema väga värvikad. Kohati olin sunnitud endalt küsima, kas tegemist on ikka reaalse sündmuse või vastaja fantaasialennuga.

1920. aastatel sündinud mees räägib oma mälestustes, et kasvas lapsena ühes Eesti väikelinnas. Ta ei mäleta lapsepõlvest mingeid erilise seksuaalse alatooniga mängu või tegevusi. Tüdrukutega olnud tal enamasti sõprussuhted. Vahel mänginud ta naabrilastega pulmi, kuid kõik olnud ontlik. Mäletab, et kodu lähedal olnud veekogu, kus kohalikud inimesed – nii lapsed kui täiskasvanud – alasti ujumas käisid ning selles polnud kohalike jaoks midagi erilist. Seda ei peetud veidraks.

"Üks naabritüdruk, Aino, aga armastas juba eemalt jõe äärde tulles oma riidepambu kaenla all kaasa tuua ja "Eeva ülikonnas" liikuda... Eks need lapsepõlve pildikesed teatud määral seksuaalset mõju ehk avaldasid, kuid midagi paha ega pahelisust seal küll ei olnud" M1 (KM EKLA f 350, 53)

See, et mõlemast soost lapsed ja täiskasvanud koos alasti ujumas käivad, on ilmselt Eestis väga vana tava. August Wilhelm Hupel kirjutas oma 1791. aastal ilmunud töös „Neitsilikkuse väärtusest eestlaste ja lätlaste hulgas“: „Üksteise ees pannakse end riidesse ja võetakse riidest lahti, varjamata end nende jaoks tundmatu sirmi või muu taolise taha. Nad suplevad ja pesevad alasti üheskoos, samuti koos lähevad nad vähematki halba mõtlemata või himurust tundmata kuumast saunast lähedasse ojja end jahutama jne“ (Hupel 2016: 3)

Kui eespool toodud eluloo- ja intervjuukatketest nähtub, et seksuaalkasvatus oli 20. sajandi esimesel poolel Eestis lapsekingades ja puudulik, siis tundub, et soomlastel oli see vähemalt sama kehvas seisus. Leea Virtanen uuris informantidele laiali saadetud küsimustike põhjal artiklis „Huoraksi nimittely suomalaisessa perinteessä“ peaauglikult, millal, miks ja keda soomlased hooraks nimetavad, kuid tõi oma uurimuses välja ka huvitavaid aspekte soomlaste suhtumisest seksuaalkasvatusse ning vallaslastesse 20. sajandi esimesel poolel. Ta kirjutab, et enamike vastanute meelest ei olnud 20. sajandi alguses mingit seksuaalkasvatust. Seksist ei räägitud peaaegu üldse. Osade tüdrukute jaoks oli isegi menstruatsiooni algus täielik šokk. Hoorahüüdnime võis omandada väga lihtsalt. Niinimetatud korralik tüdruk kartis Soomes ikka väga, et temast võiks lits saada isegi siis, kui selleks ei paistnud objektiivset põhjust (näiteks riietus teiste arvates liiga vabameelselt). Üks informant kirjeldas, et oli 18-aastasena koos ühe poisiga jalgratastega sõitnud. Pärast oli ema teda kahe käega tutistanud ning hooraks sõimanud. Kardeti väga, et tütreast võib saada kerglaste elukommetega naine (Virtanen 1990). Sarnast käitumist on kirjeldatud 20. sajandi alguses setude juures. Nii ei olnud sünnis noormeestel ja neidudel päeval omavahel suhelda. Samas olid setu neidud uhked, kui ööseks mõni noormees nende juurde magama tuli ja mida rohkem selliseid kosilasi käis, seda parem. Setu naised laulsid koguni oma eluloolauludes mitu kosilast neil on olnud (Kalkun 2011: 142; Metsvahi 2016: 102).

Soome poistel oli veidi teine staatus kui tüdrukuil. Ka poistele ei jagatud mingit seksuaalkasvatust. Samas anti poistekambas üksteisele teadmisi edasi. Mõned vastanud said infot arstiraamatust. On juttu, et mehed jagasid naised korralikeks ja kerglasteks või hooradeks (Virtanen 1990).

3.2 Meeste ja naiste tutvumisvõimalused

1920.-1930. aastail oodati neidudelt tagasihoidlikumat ja siivsamat käitumist kui poistelt, ent noormeestelegi ei antud alati tüdrukutega „hullamist“ andeks ning see võis mõnel juhul tähendada noormehele ootamatut naisevõttu.

KT kõneleb oma ema abieluueelsetest suhetest:

KAP: „Te vist mainisite kunagi, et emal oli nagu mingi teine eelistus enne abiellumist teie isaga?“

KT: „Kaks eelistust oli!“

KAP: „Lausa?“

KT: „Jumal hoidku! Tal oli, tal oli Kanepi kallim – päris kallim oli see - ja siis oli, linna kavalier oli, keda perekond tahtis saada – KK, elas Kanadas hiljem. Jah, ja... Aga mingisuguseid nisukseid tal heinaküünisuhteid ja nisukseid, üldse ei olnud. Ema käis suvitamas Kanepis ja Haukal ja see oli täitsa loomulik, et 18-19 aastasel ei olnud [tõsisemaid, sh seksuaalsuhteid], vähemalt meie perekonnas ja meie suguvõsas... See moraal oli nii oluline.“

Nagu edaspidi intervjuus KT-ga selgub, ongi tema isa ning ema suguvõsades olnud suhtumine abielueelsesesse seksuaalsuhtesse erinev.

KT jutustab: „Minu isa on sündinud (19)20 ja ema on (19)18, nii et neil oli kaks ja pool aastat, vist oli siis vanuse vahet, jah. Ja, ja nooremad vennad olid ja. Ja nooremad vennad [KT vanematel] ja need tõmbasid nüüd tüdrukutega, nüüd ringi nii kuidas jaksasid. Kui ema rääkis sellest. Ema rääkis, mis siis selle isa vend ja ema vend – nooremad vennad olid ühevanused. J [isa vend] ja – (19)24. aastal sündinud - ja nad olid... nad tegid ikka ainult sigadusi... Vat ja nemad rääkisid siis nisukest tüdrukutega käimisest ja siis see R [ema vend] pandi naist võtma.“

KAP: „Palju neid vendasid siis oli? Kaks?“

KT: „Minu emal oli kaks venda ja isal oli üks vend ja kõik nad olid siis sõbrad. Ja sealt oli minu ema-isa abielu välja kasvanud tänu sellega, et koolikallimad või need noorepõlve kallimad olid, hukka said... Aga mul jäi pooleli see... Nüüd see J ja see R. See R pandi naist võtma ja see, ja tal jäi siis see naine lapsega siia. See on väga ebameeldiv asi meie perekonnaloos. Väga, väga ebameeldiv asi.“

KAP: „Teda sunniti siis seda naist võtma?“

KT: „Muidugi! Ega siis... Kui tüdruk tuleb ukse taha ja saab lapse, siis äri, siis see kultuur ja komme, ja ikka käis poisile peale. Kui sa oled mingi niukse asja teind, siis sa pead ka tüdruku au päästma, eks ole. Aga isa vend, see J, ütles selle peale „Oh see võib päris mitme poisi laps olla“. Ja ema ütles, et ta täitsa uskus seda J-i juttu. See tüdruk ei olnud selline... ja see oli siukene.. Heasse peresse oli vaja tulla.“

Intervjuu, kus KT kinnitab, et üks ema vendadest sunniti tüdrukuga abielluma, sest too lapseootele jäi, on minu leitud materjalide hulgas erandlik. Küll aga räägib Ksenia Mürsepp intervjuus Merili Metsvahile, et Setumaal toimiti samuti, kui tüdruk juhtumisi rasestus (Metsvahi 2016: 103).

Soomes on aga seesugune praktika olnud ilmselt palju tavalisem, et peale seksuaalvahekorda tuli tüdruk ka naiseks kosida. Leea Virtanen kirjutab, et üldiselt oli meestel ka kohustus enda järel „koristada“ – võtta naiseks tüdruk, kellega magati. Sagedased olid sundabielud (Virtanen 1990: 150). Omavahel seksinud isikud püüti ikka ametlikult paari panna. Kui poiss lubas seksi eesmärgil tüdruku ära võtta ja ei teinud seda, hakati ka teda narrima. Siiski ei olnud abielueelsed sekssuhted meeste puhul nii taunitud nagu naistel. Samas oli meeste suhtumine abielueelsetesse seksuaalsuhetesse kahepalgeline - abielueelsed seksuaalsuhted olid nende hulgas aktsepteeritud, aga selleks pidi leidma mingi „langenud naise“. Abielluti ikka nn korraliku tüdrukuga (Virtanen 1990).

Vanal ajal - kirjutatakse 1900. aastate algusest, siis oli tavaline praktika noorpaaril enne pulmi vahekorras olla - olnud küll komme enne abielu suguelu elada, kuid selle klausliga, et noored olid juba kokku leppinud, et abielluvad. Enne viimaseid sõdasid olnud iga kolmas soome mõrsja rase – rohkem tuli seda ette maal kui linnas (Virtanen 1990: 150).

Kuidas 20. sajandi alguses mehed ja naised tutvusid, võis toimuda üsna samuti nagu kaasajalgi – pidudel, koolis, töökohtadel jne. Oli muidugi ka erilisi või sootuks erandlikke tutvumisviise ning suhteid. Üks võimalus oli tutvuda ajalehekuulutuse vahendusel tollases väljaandes "Abieluleht", nagu märgib Marju Kõivupuu oma raamatus "Eestlase eluring" (2015: 67).

Elulugudes ei ole kuigi palju räägitud sellest, kas noorte vanemad olid nende paariminekuuga nõus, kas tulevase abikaasa sobivust arutati pereringis ja kui seda tõepoolest tehti, siis kas oli see pigem erandlik või tavapärane asi. Alljärgnevad kaks näidet on selles mõttes täiesti erinevad – ühel juhul oli abieluks vajalik perekonna heakskiit, vastasel juhul järgnes reeglite rikkujate edaspidine eiramine pereringis. Teine näide on aga selline, kus abiellutakse kellegi aktsepti ootamata, mille võib-olla eriti tähelepanuväärseks teeb asjaolu, et ka pruut ei oota enda vanemate ega isegi tuttavate heakskiitu. Samuti ei järgnenud sellele mulle teadaolevalt mingeid sanktsioone.

Ma ei mäleta kahjuks, mis aastal minu isapoolne vanaema abiellus, kuid see pidi olema millalgi enne Teist maailmasõda, sest vanaema rääkis sageli lugusid koos vanaisa ja peretuttavatega pidudel käimisest enne minu isa sündimist (isa sündis 1943. aastal). Vanaisa ja vanaema tundsid teineteist enne abiellumist ühe päeva. Küsisin mitu korda vanaema käest, kuidas ta sai abielluda mehega, keda ta enne ametlikku paariminekut tundis võib-olla vähemgi kui 24 tundi. Vanaema vastas, et vanaisa olnud kena välimusega ning tal olnud palju raha.

Vanaema andis mulle sageli mõista, et vaesest töölisperest pärit tüdrukuna oli jõukus talle mehe valikul väga oluline kriteerium.

Nii nagu KT oma intervjuus märkis, et tema ema vanematel olid siiski teatud lootused-ootused tütre peigmehe valiku osas, siis alljärgnevas eluloos eeldatakse tütrelt meheleminekuks vanemate luba.

„Minu isa oli pärit Kroonlinnast, kus minu vanaisa oli veinikeldri omanik... Ta [jutustaja isa] oli Judenitši armees ja nagu teame, paisati judentsi väed Baltimaadesse. Nii sattus ta Eestisse ja varjas ennast kusagil Paide või Türi lähedal maal ja töötas talu sulasena, kus ta sai tuttavaks minu ema rahvuselt sakslanna IMga. Emapoolne vanaisa oli sealkandis kusagil metsaülem. Ema abiellus vastu vanemate tahtmist ja sellepärast ei olnud minul edaspidises elus kokkupuuteid vanavanematega. Vanavanaisasid ei ole mina kunagi näinud“ N3, sündinud 1934, (KM EKLA f 350, 429 31/J 12 kop).

Üheski intervjuus ega kogumisvõistlusele saadetud kirjutises ei maini keegi ehalkäimist – ei seksuaalses ega aseksuaalses kontekstis. Sellest ei kõnelda üldse. Mõistagi ei saa siin kaasa rääkida inimesed, kes sündinud ja kasvanud Eesti linnades. Samas ei tee sellest ka juttu maainimesed või need, kellede vanemad sündinud-kasvanud maal. Muidugi võiks siin spekuloida, et küsitletute vähesuse tõttu ei pruukinud ehalkäimise temaatika minuni jõuda. Kuna aga mitmed uurijad (Metsvahi 2016: 101; Kõivupuu 2015: 60) on oma selleteemalistes töödes märkinud, et 20. sajandi alguses kogutud ehalkäimise kirjeldused on saadud inimestelt, kelle sünniaeg jääb 19. sajandisse, siis julgen arvata, et see tava esimese vabariigi ajal juba hääbumas oli. Ka Marju Kõivupuu on kirjutanud oma raamatus "Eestlase eluring", et see komme oli 19. sajandi lõpul taandumas (Kõivupuu 2015: 60). Koguni ajalehed võtsid sõna selle kombe vastu (Jansen 2007: 316). Igal juhul ei mõjutanud ega suunanud see kombestik noorte tutvumist ja (seksuaal)suhteid toona enam olulisel määral.

4. Abielud ja abieluvälised suhted

Kogu läbitöötatud elulugude hulgast mäletan kahte kirjet, kus autor rääkis, et tema vanemate suhted olid head ja tal oli suurepärase lapsepõlv. Umbes pooltel juhtudel ei olnud juttu, milline oli vanemate läbisaamine, aga kolm (mõni ebameeldiva suhte kirjeldus on välja jäetud, kuna ei sobinud teemaga) selles peatükis toodud näidet jätavad paratamatult eestlasest mulje kui tülitsejast ja liiderdajast. Tõenäoline on, et seal, kus inimene ei pidanud vajalikuks ekstra välja tuua oma vanemate läbisaamist või kõrvalsuhteid, võiski kõik kena ja korras olla või oli tegemist hästi hoitud saladusega. Näiteks kirjutab Marika Mägi: „... läbivaks jooneks eestlaste ajalooliste perekonnasuhete kirjeldamisel on abielude mittepüsivus“ (Mägi 2009: 92). Olgu et see tsitaat Marika Mägi artiklist käsitleb märksa varasemat perioodi kui minu töö, olen temaga pigem nõus. Pean vajalikuks selgitada, et kuigi päris lahutusest või lahkuminekust räägiti kaduvvähe, ei tähenda see, nagu poleks üks või mõlemad partnerid oma kaaslast petnud. Kooseluväliseid suhteid oli nii meestel kui naistel.

Mulle meenub üks perekondlik koosviibimine minu lapsepõlvest, kus mingil põhjusel tuli jutuks truuduse teema. Mõned külalised avaldasid arvamust, et küllap „eesti ajal“ oldi ikka truud ega petetud oma kaasasid. Seepeale lükkas minu lauaotsas istuv (isapoolne) vanaema selja väga sirgu ning teatas põlglikult, et tema mees olnud omal ajal Tallinna kõige suurem hoorapealik. Kui üks uudishimulik naine seltskonnas julges küsida, et miks ta siis sellisest mehest lahku ei läinud, märkis vanaema nipsakalt, et mehel olnud palju raha.

Järgnevas näites ei abiellunud naine küll raha pärast. Ometi ei kujunenud sellest õnnelikku kooselu. 1923. aastal sündinud Heli jutustab: „...Isa ja ema olid tutvunud õpetajate täienduskursustel. Nende vanusevahe oli 17 aastat. Kui ma juba täiskasvanuna küsisin emalt, mis teda isa juures võlus, vastas ema: „Ta oli tark mees, tal oli palju raamatuid!“ Seksuaalsuhete vastu oli ema külm. Kui valmistusin abielluma, mainis ema, et abielu on kena liit, vastastikune teineteise toetamine. Kui vaid seda ööelu vaja ei oleks!“ (Karusoo 1997: 11). Heli räägib ka sellest, et nii tema emal kui isal – küll erinevatel aegadel – oli olnud armuke. Emal olnud armukeseks keegi nende juures tuba üürinud üliõpilane (Karusoo 1997: 13). Hiljem olevat isa noormehele toa üles öelnud, sest suhe tuli ilmsiks. Mitte just palju aega hiljem tekkis aga Heli isal suhe nende uue üürilise – noore naistudengiga (Karusoo 1997: 14). Selle katke kommentaariks on just kui loodud vanarahva tarkusetera: „Kui ((mees omast)) noorema ((naise)) võttab, siis ((läheb nende elu)) halvasti“ (E 8913 (340) Paistu).

Mõistagi leidub selliseid inimesi, kes ei pea õigeks abieluväliseid suhteid.

„Abieluvälistesse intiimsuhetesse suhtun ma põlastavalt. Neid esineb ja tuleb häbeneda, mitte õigustada“ N2, sündinud 1925, (KM EKLA f 350, 14)

Vahel kiputakse möödunud aegu vaatama läbi nostalgia prisma ning idealiseerima. Nagu juba varem mainitud, oli toona selliseid kooselusi, mida ilmetasid tülid ja pahandused ning kõrvalsuhted. Reet Hiimäe kirjutab: „Eesti pärimustekstides märgitakse kõige sagedasema probleemina armastuse kadumist või ühe kaasa huvi abieluväliste suhete vastu. Samuti mainitakse pärimusteadetes abieluõnne tumendavate asjaoludena tülisid, mida peetakse kas ühe poole kurjusest ja kiuslikkusest tingituks või mõlemapoolseteks“ (Hiimäe 2015: 185)

Nii kirjutab üks vastanud naistest:

“Olen sündinud aastal 1928, suure vihma ja ikalduse aastal. Mu vanematel oli asunikukoht Tartu lähedal ja nende abielu oli õnnetu. Isa jõi...Ema magas alati, meie, laste toas (mul oli veel kaks venda, üks minust 7, teine 3 aastat vanem), isa aga teises ruumis. See jäi nii alaliseks, kui ka meie, lapsed, olime juba suured ja kodunt väljas. Kui isa jälle linnast purjuspäi tuli, tõi ta lastele alati midagi magusat, aga ema vastu tundis kirjeldamatut vaenu, ilma, et see suudki oleks avanud. Nii oli ema sageli pelgus, kas süngis kahe venna vahel, tekk kõvasti üle, või naabrite pool; või oma ema juures linnas. Sinna viimasesse võttis ta alati meid, lapsi, kaasa. Istusime nagu varblased vanaema pisikeses põõningutoas, ega julgenud valju häält teha: vanaemal polnud meie tulekust kübetki rõõmu, ma ei mäleta, et ta oleks kordagi mu pead silitanud. Aga järgmisel päeval tuli isa meile järele, nad rääkisid emaga mõne minuti kusagil juttu, isa palus alati andeks, ja me sõitsime koju...” N4, sündinud 1928, (KM EKLA f 350, kop 20 574).

Kuigi selle eluloo kirjutaja väidab, et tema vanemate kooselu oli õnnetu, sündis sellest abielust kolm last, tülidele järgnesid leppimised. Tõenäoliselt oli selline pereelu kurnav nii täiskasvanutele kui lastele. Ometi ei pidanud kumbki vanematest võimalikuks või vajalikuks lahku minna. Vastukaaluks äsja kirjeldatule, elati mõnes peres hoopis teistsugust elu, kus napsine mees ilmaski oma kaasat ei sõimanud.

KT kõneleb enda emapoolsetest vanavanematest:

„... kus meie vanaema ja vanaisa – minu vanaema ja vanaisa, tähendab. Nemad olid ikka täielik – kui ma meenutan nüüd teiste sugulaste jutte ja nii moodi – oh, vana TA, et tema kandis TE-t [KT vanaema] kätel. Ta [oma vanaisa kohta] oli napsumees ja temast on palju

neid äriteemasid ja äriasju ja kõik...Ja tema... Tema, kui svipsus oli siis – see oli üks siuke väljend – siis tema ilma kingitusest TE juurde ei läinud.“

...

KT: „... alati seltskonnas olid nad eraldi – vanaema ja vanaisa. Ema ütles, et vanaema oli nii soliidne olnud, et väärikas old. Aga vanaisa oli nisuke... E, üks teine ärimees, E ja KR, need olid kõik niuksed...“

KAP: „See oli kumb siis? Ema poolne?“

KT: „Jah. Need olid siuksed seltskonna liiderdajad... Jah, ja armukesed olid ka. Jah, olid küll nii ühel kui teisel. Minu ühel vanaisa vennal olid. Ema ütles, et kõik bussikonduktorid olid ta sõbrannad... Ja sellest ka teati, sest nende kõige noorem vend, see nii moodi haletses seda va kaunist M-it [vanaisa vennanaine] ja oli ise tase nii armunud ja... Aga üldiselt moraal oli inimestel nii sordiini alla, sellest ei teatud...“

...

KT: „... ema jutu järgi tal [intervjuueritava vanaisal] armukest ei olnud, ega armukesi ei olnud, aga kas ta seal „Musta kassi“ bordellis käis või seal, selles, seda ema... selles ma pead ei anna, sest ta ikka rahamees oli ja siuke seltskonna... ärimedhed kõik käisid seal.“

20. sajandi alguses hakkas järjest enam tekkima paare, kes elasid küll koos, kuid ei olnud ametlikult abielus. Kahjuks ei selgu minu käsutuses olevatest materjalidest, mis täpselt ajendas inimesi ametlikust abielust loobuma – olid need majanduslikud või mingid muud põhjused.

KT sugulaste hulgas leidis samuti vabaabielupaare.

„Vabaabielupaare oli ka. Mu ristiema elas vabalt (st vabaabielus) väga kaua ja vist elas... vist lõpuni (st surmani), ei abiellunudki. See [ristiema elukaaslane] oli ka üks mees kes, ilus mee... Ma ei tea selle mehe perekonnanime tänase päevani... öeldi ainult – või eesnime ei tea – öeldi vana M ja vana M. Siia maani ma ei tea ta eesnime.“

KAP: „See ristiema mees?“

KT: „Jah, see ristiema mees, jah. Ja sel olid naine ja kaks la... Tütart, olid Süda tänavas elanud ja naisega – Eestimaa on nii väike – töötas [ristiema] mahajäetud naisega koos.“

KAP: „Aga neil omavahel lapsi ei olnud?“

KT: „Ei olnud, jah...”

KAP: „No jah, siis. Aga tõenäoliselt siis keegi viltu ei vaadanud sellele suhtele, kui nad nii moodi koos rahulikult rõõmsasti elasid?”

KT: „Aaa! Tekkisid ka uued tutvusringkonnad... Diskreetsus oli teine. Siis ei olnud ju ajakirjanduses ja igal pool juttu, et räägi kõik ära.”

EK (sündinud 1939) räägib enda ja ühe oma tädi (kel oli kahe erineva mehega kaks vallaslast) suhetest meestega.

KAP: „Me hakkasime siin jälle oma suguvõsa ja vanemate asja arutama ja siis ma küsisin, noh... Tema ema (intervjueeri ema), tema ema oli sinu tädi, eks?”

EK: „Kelle ema?”

KAP: „Eha ema oli ju sinu tädi [intervjueeritava tädi]?”

EK: „Jah.”

KAP: „Aga, ma tahtsin küsida seda, et... Tema ei olnud ju... Ta ei olnud ju abielus ei olnud ju kordagi?”

EK: „Kes?”

KAP: „Minu vanaema, E”

EK: „Temal olid käehoidjad [kavalerid] nagu minul. Meil olid Ellaga... Meil olid käehoidjad....”

Minu emal (sündinud 1942) ja onul (sündinud 1936) olid erinevad isad ja vanaema ei olnud kummagagi neist ametlikult abielus. Minu vanaisaga elas aga vanaema elu lõpuni koos. Ei minu ema ega EK ei oska öelda, kus või kuidas mu vanaema nende meestega tutvus. EK teadis küll selle mehe nime, kes olevat mu onu isa olnud, aga see oli ka kõik, mis ta tema kohta öelda oskas ning lisas, et lastele selliseid asju ei räägitud ja ega see olevat neid toona huvitanudki. Onu oli pikka aega oma vanavanemate kasvatada, ega pidanud esialgu minu ema isegi oma õeks, vaid arvas õeks oma kõige nooremat tädi.

5. Vallaslapsed

Kui uurida väljaande „Eesti rahvakultuur“ teise trüki osa „Pere“, leiame muuhulgas selgituse, millised isikud moodustavad erinevat tüüpi peresid 19. sajandi lõpul ning 20. sajandi alguse Eestis. Näiteks moodustavad kahest inimesest koosneva pere „peamiselt lasteta abielupaarid, osalt ka ühe lapsega lesed“ (Palli 2008: 309). Ilmselt ideoloogilistel kaalutlustel ei ole välja toodud peret, mille moodustaks vallasema oma lapsega (lastega).

Nii nagu inimeste abieluelsestesse ja –välistesse (seksuaal)suhetesse, nii on ka vallaslastesse Eestis aegade jooksul suhtunud mitmeti. Tõenäoliselt on see tihedas seoses ühiskondliku suhtumisega meeste ja naiste suhetesse. Hupel kirjutas, et sarnaselt lätlastele nimetab eestlane hooraks naist, kes vallaslapse ilmale toonud ja iga mehega magab (Hupel 2016: 2). Mis puudutab vallaslapse ilmaletoomist 20. sajandi alguse Eestis, siis üldiselt vallasema ei sõimatud, kuid võis olla ka erandeid.

5.1. Vallaslaps õigusaktides ja ajakirjanduses

Vallasemade küsimus leidis esimeses Eesti Vabariigis kajastuse nii seadustes kui ajakirjanduses. Aastal 1925 välja antud Riigi teatajas leiame järgmised paragrahvid:

§ 31 *Vallaslapse registreerimisel kantakse akti ainult ema. Kui isa isiklikult ilmub ja lapse omaks tunnistab, märgitakse see akti* (Riigi teataja 1925: 1091).

Õige pea antakse välja järgmine lisandus eeltoodud seadusele.

§ 27 *Seaduslikus abielus sündinud laps kannab isa perekonnanime.*

Vallaslaps registreeritakse ema perekonnanimega, välja arvatud juhtumised, kui laps enne registreerimist on seadustatud või adopteeritud (Riigi teataja 1926: 643).

Siinkohal ei ole kahjuks selgitatud, mida “seadustamise” all täpsemalt silmas peetakse, ent võib oletada, et tõenäoliselt on selleks lapse vanemate seaduslikult registreeritud abielu. Nendest seadusepügalatest nähtub, et naisel oli võimalik lapse sünnidokumentidesse isa märkida üksnes viimase isiklikul kohale ilmumisel lapse sünni registreerimisele.

Mõned aastad peale nende seaduste jõustumist puhkes ajakirjanduses elav arutelu vallaslaste ja neile väljamõistetavate alimentide asjus. Alljärgnevalt mõned kokkuvõtted Postimehest.

Postimees aastast 1930 kirjutab, et Naiskongressi seisukohad viitavad probleemile, et kui kohtulikult mõistetakse mehelt välja elatisraha vallaslapse kasuks, siis leitakse tihti „nippe“, kuidas maksmisest hoiduda. Tehakse ettepanekuid seaduse parandusteks. Artikli lõpus on statistika, mille kohaselt sünnib Eestis igal aastal umbes 1500 vallaslast. Sealjuures olevat vallaslaste suremus esimesel eluaastal suurem kui abielust sündinud laste puhul (PM 1930).

Üksnes kaks aastat peale eeltoodud artikli ilmunist ei hõlma naisorganisatsioonide poolt tõstatatud teemadering ainult alimente, vaid vallasemadusega kaasnevaid küsimusi laiemalt.

Postimees aastast 1932 teatab muuhulgas, et naisorganisatsioonid on valitsusele esitanud nõudmisi seaduse muudatuseks, mis võimaldaks vallaslast võrdsustada isa seaduslike lastega ka juhul, kui isa pole ise last omaks tunnistanud. Paraku vastatakse sellele nõudmisele, et see ei sobi, sest valitsuse eesmärgiks on rõhutada abieluinstitutsiooni ühiskondlikku tähtsust. Veel taheti pikendada vallaslastele alimentide maksmise aega kahe aasta võrra [lapsele maksti toetust kuni tema 16-nda eluaasta täitumiseni], ent ka see nõue ei läinud läbi (PM 1932a).

Kui valitsus hakkas arutama võimalikke mooduseid suurenenud tööpuuduse likvideerimiseks, pakkudes lahendusena varianti, et abielupaarist ainult üks võiks töötada, ei põhjustanud see idee pahameelt üksnes töötavate naiste hulgas (eeldati, et just naine on see, kes tööst peab loobuma), vaid avab vallasemade ja abielu vajalikkuse küsimuses veel ühe nüansi, mida allolevates artiklites kohe lahkama asuti.

Helmi Mäelo käsitleb küsimust, kas peaks vallandatama hulk abielus naisõpetajaid ja mis tagajärgi see kaasa tooks. Autor vaatleb ka probleemi, kas ja miks abielus naised töötavad, viidates samas ka seaduseelnõu muudatustele, mida ei olevat siiani rakendatud. Samas viitab autor 1931. aasta statistikale, mis näitavat abielude vähenemist ning vallaslaste sünni kasvu. Põhjuse arvab autor leiduvat inimeste majanduslikus olukorras – vallasemadele makstakse toetust. Lõpetuseks on artiklis pakutud ka autoripoolne lahendus kõnealustele probleemidele (Mäelo 1932b).

Akadeemiliste Naiste Selts esitas protesti seaduseelnõu vastu, mis lubaks vallandada abielus riigiametniku. Nende sõnutsi rakendataks seda seadust eelkõige naisametnike suhtes, mis aga sugugi ei vähendaks tööpuudust (mis eesmärgil selline seaduseelnõu üldse

päevakorrale tuli). Lisaks viidatakse, et selline seadus ju lausa kutsuks abielust loobuma. Liiatigi on see vastuolus põhiseadusega (PM 1932c).

Keegi Tiit K. kirjutab Eesti rahva juurdekasvu probleemidest. Kui iga uus maailmakodanik on hindamatu väärtusega, siis miks ometi vaadatakse viltu vallasemadele? Selles osas tuleb kiiresti suhtumist muuta - vallasema seisus pole häbiasi. „Rahvusliku kasvatus kongressil on tõusnud valusamaks küsimuseks rahva juurdekasvu probleem.“ Kirjutaja tõdeb, et mõistagi ei hangi mõistlikud inimesed majanduslikult viletsas olukorras peret ja lapsi. Samas noomib ta neid, kes oma majandusliku olukorra pärast võiksid pere luua ja lapsi muretseda, kuid „kultuurilisest“ mugavusest seda ei tee. Oma artikli viimases lõigus räägib ta vallaslastest ning –emadest, taunides ühiskonna negatiivset suhtumist neisse. Ta lisab, et pole vast kõige parem, moraali silmas pidades, ärgitada noori naisi üksikvanemaks hakkama, kuid see olevat siiski õilis tegu tuua ilmale uus kodanik, eriti kaaludes alternatiivi (autor peab ilmselt silmas aborti) (PM 1935). Veel käsitletakse sündide vähenemise küsimust ühes 1937. aasta alguses ilmunud artiklis „Tühjad hällid ja korteriolud“. Muuhulgas kirjutab artikli autor J. Klaar: „Oma avalikel esinemistel riigivanem, eriti aga viimasel ajal, ei ole jätnud meelde tuletamata seda hädaohtu, mis meie rahvast ja riiki ähvardab, see on meie rahva väljasuremine. Rahvasuus on see levinud kõneainena „hällideküsimuse" nime all. Praegusel aastavahetusel, kui jälgida nende asutuste möödaläinud 1936. a. aruandeid, kes on kohustatud tegelema elu ja surma registreerimisega, paistab silma tõesti päris kurb pilt: nii paljudes ja paljudes kihelkondades ja linnades ületab surm sündimuse, ja üldises ülemaalses aastakokkuvõttes kujuneb pilt kindlasti väga kurvaks. Seepärast on siis ka meile kõigile täiesti arusaadav, miks riigivanem selle üle muret tunneb ning soovib Eesti rahva tuleviku pärast näha täis-hälle.“ (PL 1937)

Üksnes nende artiklikatkete põhjal võib öelda, et 20. sajandi alguses ei olnud naise elu Eestis alati lihtne isegi siis, kui ta oli abielus ning ühiskondlikult heal positsioonil. Kindlasti ei olnud ka üksikemal toona kerge toime tulla, seda eriti majanduslikult. Ent päris toetuse ja abita vallasemad ei olnud. Kuidas oma väljamõistetud toetus lapse isalt sisse nõuda, oli aga iseküsimus. Alimentide probleemi näitlikustab järgmine artikkel, mis teatab, et sise- ja kohtuministeriumis on väljatöötamisel seaduseelnõu, millega tahetakse muuta alimentide tasumise ning sissenõudmise korda. Seadus tahetakse muuta selliselt, et kui vallaslapse kasuks on juba kohus isalt välja mõistnud elatisraha, siis selle tasumisest kõrvalehoidmisel võib isiku kriminaalkorras vastutusele võtta ning kuni kuueks kuuks vangi mõista (PM 1933a).

Samas ei saa mingil juhul öelda, et toetuse maksjaid või saajaid esimeses Eesti Vabariigis ei oleks olnud. Üks huvitav näide selle kohta pärineb Merili Metsvahi Kihnus koostatud välitööpäevikust aastast 2011.

„Küsisin, kas oli ka tüdrukud, kes polnud abielus, aga said lapse, ja Mann väitis, et neid oli nii vanal Eesti ajal kui ka kolhoosiajal. Järgnes ootamatult pikk seletus, kuidas ainult kaks Kihnu poissi maksid esimese Eesti Vabariigi ajal alimente. Mann rääkis meile pikalt mõlemast juhtumist. Üks oli selline, et kihnu poiss oli Tallinnas sõjaväes ja tegi seal ühele linnatüdrukule lapse. Tüdruk hakkas kohtu kaudu alimente välja nõudma ja sai ka. Ma täpselt enam ei mäleta teist juttu, aga seegi oli seotud mandritüdrukuga, kes kihnu poisilt lapse sai. Ühel neist kihnu poistest ei olnud raha, et alimente välja maksta ja ta pandi tööle Laiksaare metsa metsatöödele ning peeti üks osa ta palgast kinni alimentide tarbeks. Ka Kihnus oli juhtumeid, et kihnu poiss tegi kihnu tüdrukule lapse ja jättis ta siis maha, aga kihnu neiu said alati ise hakkama ja ükski neist ei olevat läinud kohtusse alimente nõudma“ (ERA, DK 172 < Kihnu).

5.2. Vallasemad ja –lapsed folklooris, ajaloos ja mälestustes

Käesolevat tööd alustades huvitas mind kõige rohkem see, kuidas inimesed 20. sajandi alguses vallasemadesse ja nende lastesse suhtusid. Kui asusin materjale uurima ja kõrvutama, avanes huvitav ning vastuoluline pilt.

Taunivat, peaks ütlema isegi õelat, suhtumist abielueelsetesse seksuaalsuhetesse (just tüdruku osas) saab välja lugeda ERA kartoteegis „Sünd“ leiduvatest teadetest. Teated on alajaotuses „Rasestumine“ ja osalt ongi seal mitmesugused nõuanded, kuidas kindlasti lapseootele jääda, ent on ka hulk selliseid tekste, mis õpetavad, kuidas nn liiderlikule naisterahvale tema õige koht kätte näidata. Kui vaadata nende näidete kogumise aega või informandi sünnidaatumit ning arvestada, et alltoodud näidetele sarnaseid üleskirjutusi on kümneid, võib arvata, et 20. sajandi alguskümnendeil ei suhtunud just kõik eestimaalased vallaslastesse ja –emadesse poolehoidvalt.

Kuidas tüdrukule vördjat teha

See kunst kuidas tüdrukule vördjat kaela sobitada ja raskejalgseks on päris lihtne asi. Tuleb ainult härja vitsaga salamahti kolm korda hanna (saba) pihta lüüa, küllap ta siis varsti jämedaks hakkab minema, sest ega siis ära tegemisest pääsemist pole. EVR 39, 124/S (85) < Kihelkonna < (1926)

Kui keegi tüdrukpoistega tõmbab, ilma, et tagajärgi oleks, siis on teda tarvis kepiga puudutada, millega ussi on rõhutatud, siis jääb kohe tüdruk päält mehega kokku elamise raskejalgseks. Seega saab tema liiderlik elu avalikuks. ERM 10, 19 < M-Magdaleena

[vana usk] Kui tüdrukud selle puuga saab löödud ehk temasse puudutud kellega nõel-uss on maha löödud siis peab see tüdruk kasusse minema. Kasulapse saama. E 9545 (ii) < Kose, Tuhala (T. Wiedemann) (1894)

Nõiduseid, kuidas vallalisele tüdrukule last „meisterdada“, leidub teisigi. Maagiliste abivahenditena soovitatakse mitmekesist valikut esemeid nagu ussitapmise malakas, nõel, nael jne.

Suure nõelaga torgati 3 korda surnu risti lindist läbi ja pandi see nõel tüdruku undruku sisse, siis läks sohki. H II 50, 235 (5) < Laiuse

Leidub selline kirje, mis selgelt viitab naise soovile abieluväliselt saadud last varjata, vahest temast isegi vabaneda. on vast keskpärane (Elab praegu Põltsamaal ja ma olen teda ka ühe

Pajusi vallas Pisisaare külas sündis ühel vallasemal kehv laps. Ema, nooruke tütarlaps, tahtis oma rasedust varjata ja siis laps sündiski vigasena – ema sidus end lapsekandmise ajal kõvasti kinni, et rasedus välja ei paistaks. Laps (poiss) sündis peenikeste sõrmede ja varvastega. Suurtel varvastel polevat kõiki liigeseid olnud. Ka käimine oli isemoodi tal. Poiss oli ka kõõrdsilmne. Mõistuselt korra näinud). RMK II 399, 211/2 (3) < Laiuse, Jõgeva < Trm Kasepää v. < Leida Kutsar (1921)

On aga vallaslapsuke juba ilmavalgust näinud ja uudishimulikel kõrvalseisjatel soov teada, kes maimukse isa on, annab keegi vanarahva esindaja hüva nõu sellekski.

Kui lapsuke mehe eest läbi viia, siis tõmbab seanahk näole, kui tema isa on. Salaja laps tema eest läbi viia. Tõsijutt, olen näinud. Mari tuli pojaga ja läks kambri; tegija oli tädipoeg, see tuli ka meile. Naised saatsid poisid isa teretama. Gustav kergitas kätt, et poisile anda, viimaks andis – siis oli nii kui seal kõrvetet näo peal. Läks uksest ega tuld enam eluaeg meile. ERA II 287, 191 (4) Kadrina, Palmse v. Lahke k. Eeriku t. (1940).

18. sajandi lõpul kirjutab Hupel oma artiklis „Neitsilikkuse väärtusest eestlaste ja lätlaste hulgas“, et vallasemad sama lihtsasti kui lasteta naised mehele võisid saada ja lisab omapoolse arvamuse: „...saavad langenud naisterahvad sama hästi tanu alla kui karsked neiud: nad peavad olema vaid töökad või ka omama veidi vara, mida eestlaste puhul ei pea

mõne rubla väärtusest paljudest rohkem olemagi. Harva näitavad vanapoisid, veel harvem leskmehed sealjuures üles peenemat maitset. Aga kus ka põlgust avaldatakse, pole selle põhjuseks üldse mitte langenud naisterahva kaotatud neitsilikkus, vaid tema koht leviv kahjutoov kuulujutt, mis tema tervist, töökust, joomahimu, tighedust vms puudutab.“ (Hupel: 2016, 5)

Märt Raud kirjutab teoses „Eesti perekond agade voolus“, et vallasema ei saanud „lapsega tüdruku“ nimetusest ilmaski lahti, kui tal ei õnnestunud abielluda. Erinevatele saksa päritolu autoritele viidates märgib Raud, justkui võinuks 19. sajandil enamus vallaslaste sünde Eestis mõisahärrade ja ametnike süüks panna, mis küll kuidagi faktilist kinnitust ei leia. Lisaks kirjutab ta: „Juhtus ka seda, et kui vallaslapse isaks oli mõisnik või mõisa kõrgem ametnik, sunniti mõni poiss vallaslapse emaga abielluma.“ (Raud: 1961, 134)

Paratamatult jääb Märt Raua tekstist mulje, et tema arvates ei olnud vallasema mehelemine sugugi nii lihtne nagu Hupeli ajal. Minu kogutud materjalides leidub samuti näiteid, kus vallasema abiellub ja tundub, et see ei olnud 20. sajandi alguses väga erandlik. Kordagi ei ole küll öeldud, et need naised oleksid abiellunud oma lapse isaga. Samuti ei saa väita, et surve abiellumiseks oleks otseselt olnud ühiskonna või sugulaste poolne. Abiellumise täpse põhjuse väljaselgitamise teeb keerukaks asjaolu, et oma elust rääkinud inimesed ilmselt ei teadnudki, miks nende vanem abiellus või kui ta põhjust teadis, ei pidanud oluliseks sellest rääkida. Samas oli abielu ikkagi ühiskondlikult eelistatud ning aktsepteeritud perekonnaseis, millele viitavad mitmed varasemad uurimused (Jansen 2007: 313-314; Tedre 2008: 316). Seda kinnitab ka üks näide arhiivist.

„Kuidas suhtuti tüdrukulastesse?“

„Ei olnud midagi...Siis kui mina noor olin, siis olid ikkagi nagu öeldi, et ilm oli ikka targem ja neisse suhtuti ikka kaunis viisakalt, jah, ja. Ja paljud läksid veel noh, läksid mehele, abiellusid ikkagi. Jah. Niiviisi, et erilist põlgust ei olnud, jah.“

„Kas varem suhtuti halvemini?“

„No jah. Ikka jah. Harilikult ikka pooldati, et nad paari läheks.“ ERA, CD 35 (28)

Kuigi teateid vallasema abiellumisest ei ole minu materjalide hulgas palju, hakkab paari teate puhul silma, et kui naine mehele läks, jäi vallaslaps vanavanemate või isegi võõraste inimeste kasvatada. Sama käitumismudel oli ka mu emapoolsel vanaemal, kes küll ei abiellunud, kuid alustas kooselu uue mehega, jättes varasemast suhtest sündinud vallaslapse

oma vanemate hoolde. Kas põhjused olid majanduslikud või ei soovinud uus elukaaslane/abikaasa võõrast last kasvatada, jääb selgusetuks.

1930. aastatel sündinud naine meenutab:

“Olen siia ilma sündinud väikeses metsatalus ja päris kogemata. Olin nimelt tüdruku laps. Kasvasin üles vanaisa, vanaema hoole all, sest ema abiellus kui olin 5 ja poole aastane. Sain endale palju poolvendi-õdesid. Kasvasime aga eraldi kodudes. Emal oli palju tööd ja raske elu. Nägin teda harva.“ N1 (KM EKLA f 350, 1 kop)

Alljärgnevat intervjuu litereeringut ei pidanud ma mõistlikuks erinevate teemade ja peatükkide vahel jagada, sest intervjuueeritav jutustas ladusalt ning vastas järjest mind huvitanud küsimustele alustades oma sünnist ning lõpetades sellega, kuidas tema nooruses kasuisa kohta öeldi.

EN (sündinud 1923) kõneleb:

KAP: „Kas sa oled kogu aeg siin, selles majas või selles talus elanud või siin... Selles külas oled sündinud?“

EN: „Siin külas (Viskla), Kassi talus, pliida ette kivi otsa. Näa katsu mul on siin auk, ega see valus ei ole.“ (näitab keset pealage sügavat lohku, laseb seda katsuda)

KAP: „Ossa issand!“

EN: „Ei ega see nüüd kukkumisest ole – eks see ole loodud sedasi (naerab)... Neli aastat kasvatas mind Kassil vanaema. Mu ema oli seal Uudes-Mõisas, Pundi talu – ma ei tea, kus see on – ema oli seal teenimas. Vanaema kasvatas mind Kassil neli aastat. Siis tuli ema sealt ära, ära sealt Uuest-Mõisast – kus see Pundi talu on, ei mina tea... Kümme aastat olin emaga, elasin siin, Trullil. Ema oli siis tüdrukuks ja, ja noh, ma olin ka siin, kümme aastat. Aga ema – vana V oli siin Trullil – sa tead vana V-it, ei tea? (pöördub minu ema poole küsimusega)... Ta oli karjak siin, no jah. Ema abiellus selle vana V-ga. Läksid sinna Kuimetsa. Ma jäin üheteistaastaselt siin üksi ilma emata. See, see nuor naine, see noh see Trulli tädi - kes suri sajaesimesel, kui ta, oma sünnipäeval suri kui ta sadaüks vanaks sai – ja siis sellega jäin siia.“

...

KAP: "Sa ütlesid, et sa olid vanaema kasvatada. A kus su isa siis oli?"

EN: "Minul põlegi isa... Sant sittus tee pääle, torkas silmad pähe - ma olen sedasi sündind."

KAP: "Ema oli, ema... Sa olid siis tüdrukulaps?"

EN: "Ma olen tüdrukulaps. Ma ütsin sant tegi uniku, torkas silmad pähe. Mina olen... Aga mu isa pidi olema ST... Siis rääkisid, et ma pidin olema isa nägu... Mu isa pidi Preimeri juures töötama, pienlukksepp. Ja iga kord, kui ma sealt Preimeri juurest mööda läksin, ma vaatsin, kas niukest meest on näha, kes mu isa on. Ei ma niuk'st meest ei näind." (naerab)

KAP: "Aga kas külarahvas... Vahel inimesed ütlevad, et need lapsed, kes olid nii öelda tüdrukulapsed, et nendesse kuidagi teistmoodi suhtuti või sinusse ei suhtunud kuidagi pahasti?"

EN: "Ei keegi ei öeld mulle, et sa litsi laps oled."

KAP: "Kõik oli normaalne, keegi ei pand pahaks?"

EN: "Ei saa midagi öelda - kõik oli normaalne."

KAP: "Ahah. Ja ema ka külainimesed kohtlesid normaalselt? Kohtlesid hästi kõik?"

EN: "Ema see... Trulli tädi - (minu ema poole) sa tead ju seda küll Eha (minu emale)? See Trulli Jürile tuli neljakümne kahe aastane nain tuli linnast Trulli Jürile naiseks."

EA: "Aa, ma olen kuulnud seda, a ega ma ei jooksnud siin mööda küla ringi, vanema hoidis turjast kinni..."

EN: "...siis olid Traadil, Traadil elasid jo J ja M... Nende nimi oli P. No jah ja neil oli siis..... A võts omale niisukse naise – ma olin ju tüdrukulaps."³

...

KAP: „Sa ütlesid, et sul ema läks ka hiljem uuesti mehele. A kus...,

EN: „Ema ennem põldki mehel, ma ütsin, ma olen litsi laps...”“

KAP: „...Kas see mees siis, kellega ema hiljem abiellus, et kus ta selle mehega siis tuttavaks sai?”“

EN: „See mees oli siin Trullil sulaseks!”“

KAP: „Aaa! Ja ema tuli siia uuesti ja siin nad said siis nagu tuttavaks?”“

³ Siin pidas intervjuueeritav silmas, et oli siiski ühes naabertalus (Trullil) inimesi, kes tagaselja ENi halvustavalt suhtusid. EN ise arvas, et tema vallalapsestaatus tõttu.

EN: „Ema siis abiellus selle VR-ga nii, et ega ema siin ei olegi eland. Ema suri seal saunas ennem ära kui, noh... Mina olin siin Trullil, aga ema suri seal saunas ära [räägib naabertalu saunast, kus tema ema oli elanud]“

KR: (sotsiaaltöötaja) „Vanasti olidki naljakad... (ENle) nagu sina rääkisid, et sul oli see „kirju isa“. Me ka alguse ei teand, mis see „kirju isa“ on.“

EN „Noh, kirju isa... noh, tead ka mis see „kirju isa“ on?“

EA: „Võõrasisa, vä?“

EN: (mulle) „Sa tead ikka?“

EN: „No võõrasisa, jah. A öeldi vanasti „kirju isa“. Ma ei tea, miks sedasi öeldi.“

Minu emapoolses suguvõsas on alates 20. sajandi algusest alati igas põlvkonnas olnud vallaslapsi. Ei minu ema, ega tema onutütar – kellega intervjuu tegin – ei mäleta, et vallasemasid, nende lapsi või elukaaslasi oleks üksnes nende perekondliku koosseisu tõttu halvasti või muudest inimestest erinevalt koheldud. See võis olla seotud samalaadse suhtumisega vallaslastesse vanemate kodukülas (lapsena elasid minu ema ning tema onutütar EN-ga ühes ja samas külas), millele viitab ka intervjuu EN-ga. Teisalt ütleb EN enda kohta „litsi laps“. Nagu üks segasevõitu lause (vt allmärkust) intervjuu ühe lõigu lõpus ütleb, leidus lähikonnas inimesi, kes ilmselt vallaslastesse hästi ei suhtunud. EN on olnud Siberis asumisel ja elanud enne oma kodukülla naasmist ka mujal Eestis ning sealtki võis tulla tema suhtes vaenulikke hoiakuid, kuid intervjuust see kahuks ei selgu.

Et Eestis siiski toona vallasemadesse ja nende lastesse üldiselt üpris rahulikult suhtuti, ei tähenda, et see kõikjal maailmas nii oli. Pilguheit 20. sajandi alguse Soome vallasemadele Leea Virtaneneni artikli vahendusel aitab seda mõista.

Virtanen kirjutab, et hooraks võidi nimetada kerglaste elukommetega naise kõrval ka vallasema. Seda isegi siis, kui naine muidu oli igati korralik inimene. Siiski lisab autor, et mõned inimesed väitsid, et vallasemadus võis olla ka aktsepteeritud. Suhtumine võis tuleneda ajalistest, paiklikest ning ühiskondlikest asjaoludest (Virtanen 1990: 147-148). Soomes pidasid folkloristide küsitlusankeedile vastanud inimesed üldiselt vallaslapse sündi ikkagi häbiasjaks, naise maine kannatas, ka mehele ei olnud tal enam lihtne saada. Võib-olla ainult mõnele varatule vanapoisile. Sageli võis vallasema kaotada töö, talle maksti vähem kui teistele või ta pidi tegema rohkem ja raskemat tööd. Võis juhtuda, et vallaslapsele oli mõnes külas raske leida ristivanemaid. Isegi kui lapse ema läks hiljem mehele – vahest isegi lapse

isale – ei lõppenud rahva ilkumine ja naisele/lapsele tuletati ikka meelde, et laps sündis abieluväliselt. Autor tõdeb, et suhtumine vallasemasse ning tema lapsesse sõltus sageli naise ühiskondlikust positsioonist ja isiksusest. Vahel sõltus suhtumine ka sellest, kas tegu oli ühe nn eksimusega või oli naisel rohkem kui üks vallaslaps. Halvakspanu hirmus võis juhtuda, et tüdruk püüdis muljumise teel loodet hävitada ja selle tagajärjel sündis vigane laps või püüti isegi sündinud lapsest vabaneda. Vahel tegi lapseootel tüdruk enesetapu. (Virtanaen 1990)

Vallaslast halvustati alati (mida sajandi alguse poole, seda rohkem). Sageli kutsuti rumalate nimedega litsikutsikas, kirjakeeles vördjas. Juhtus, et sellistel naistel oli ka mitu last eri meestega, sest teda peeti niigi kerglaseks ja ka ühiskondlik maine oli läinud. Vallasemad isegi kerjasid toimetulekuks (Virtanaen 1990; 148).

Sageli sõimati hooraks ka vabaabielus naist – enamasti just naist ja mitte meest (vahel võidi ka meest halvustava nimega nimetada). Kui sellistel inimestel sündis laps, siis seda ei koheldud kuidagi teisiti kui muid vallaslapsi (Virtanen 1990).

Teine intervjuueritav KT rääkis, et tema isapoolses suguvõsas olnud vallaslaste olemasolu ning suhtumine neisse sarnane minu ema poolse suguvõsaga. Tema emapoolses suguvõsas oli olukord siiski teine, nagu nähtub ka järgnevast intervjuu osast.

KT räägib:

„Selles suguvõsas, minu isapoolses suguvõsas - noh, ütleme et Ki-d/Ka-d – olid kõikidel väljaspool abielu lapsed. Ja kohe olid!...

Minu vanaisal oli.. (parandab ennast) Minu vanaemal [isapoolne] oli siis õde ja viis venda. Ja üks õde, veel kolmas õde väljaspool abielu. Mul on pildid, kus on taha kirjutatud „Meie väike õde Li“. Ja see on nüüd väljaspool abielu sündinud AK-l. Ja A kõik kasvatas seda ja hoolitses kõik perekonnas ja ema oli mingi külatüdruk.“

KAP „Kui te nüüd mõtlete oma vanemate ja vanavanemate peale, kui seal oli suguvõsas või tutvuskonnas neid nii-öelda vallaslapsi, et kas neid koheldi kuidagi teistmoodi või...“

KT „Vat need T-ite puhul ei koheldud. Aga Ta-de pool – kui neid [vallaslapsi] oli – siis need ikka salati maha.... (vaikselt) ei tea, kas neid oligi. Ja need Ta-d sealt Võrumaalt olid, minu vanaisa sugulased, need olid ikka kaunis tõusikud. Mitte tõusikud, aga ikka nisuksed... Ikka kippusid nagu viltu vaatama... Üks noorematest õdedest, Minna, mehele ei läind ja elas ka koos... Selle mehe nimi oli L, aga ma ei mäleta kas see oli ta perekonnanimi...Ja siis: „Noh, kui M tuleb, eks ta SELLEGA tuleb.“

EK räägib sellest, kuidas minu ema ei suutnud lapsena otsustada, kumma vanema perekonnanime ta eelistaks kanda. Minu ema ei ole kunagi osanud selgitada ega põhjendada, kuidas oli nõukogude aja alguses üldse võimalik, et üks laps võis ühel päeval minna kooli ühe perenimega, aga teisel päeval teise nimega.

EK „...Jaa, jah ja ma mäletan, kui Eha läks kooli, siis tema vahest, oli tema kirjutas – sa ise ei mäleta seda [minu ema poole pöördudes] – vahest olid sa Mets ja vahest olid sa Kull (naerab).“

KAP „Kuidas kunagi, jah?“

EA [oma täditütrest] "T oli ju N[perenimi], aga vanamees (T elukaaslane) oli P[perenimi]."

KAP "T oli siis ju ka vallaslaps."

EK: "Nime järgi jah, jah. Nad (tädi ja tädi elukaaslane) elasid koos ... aga siis selle P-i naine (seaduslik abikaasa) kutsus sinna ja ma me käisime Vase või Valgevase... Ei. Valgevase tänaval elas Anni. Aga vat seal vanalinnas, seal kuskil, kuskil me käisime nende juures kodus. Hästi toredad inimesed olid. Balti jaama taga või kuskil seal käisime nende juures."

EA "See P oli ju Kehrast pärit?"

EK "Mina ei tea, kust ta pärit oli. Kehras pearaamatupidaja. Ta oli tark vanamees... Ta oli väga väikse jutuga – T1, (EK ja ema täditütar) moodi, T2 [tädipoeg] on latatara."

EK täpsustas hiljem, et toona peeti ka vabaabielus inimeste last vallaslapseks.

Pole välistatud – nagu varem märkisin – et piirkonniti või/ja perekonniti võisid inimesed vallaslastesse erinevalt suhtuda. Samas näib, et 1930. aastatel – eriti kümnendi lõpu poole - oli ühiskondlik suhtumine vallaslastesse ja –emadesse neid aktsepteeriv. Ilmselt oli oma oluline osa selles nn „tühjade hällide“ probleemil ehk negatiivsel iibel Eestis 1930. aastate teisel poolel. Et probleem oli, annavad tunnistust nii toonased ajaleheartiklid, kui ka üks alljärgnev mälestuskatke.

1996. aastal Eesti Kirjandusmuuseumi korraldatud elulugude saatmise aktsiooni käigus saabunud elulugude hulgas leidub tekst, mille saatis toona 69-aastane mees.

„Meil oli ruumikas korter ühes suures üürimajas, mille omaniku eluruumid paiknesid vahetult meie korteri kõrval. Olin oma vanemate ainukene laps (eks ju ka 30-ndate aastate Eestis oli

rahatusttekitav „tühjade hällide“ probleem), aga majaomaniku peres oli 2 last.“ M3, sündinud umbes 1927, (KM EKLA f 350, 46).

Lisan omapärase statistika mille edastab Postimees, kus vanusegruppide kaupa kirjas, mitu vallaslast mingis vanusegrupis olevail naistel on. Statistika hõlmab 18-41 aastaseid naisi. Kuigi tegemist peaks olema kuiva numbrite ülestähendamisega, näib, et päris sel eesmärgil seda ülevaadet ei kirjutatud. Kõnekas on artikli viimane lause: „Laste rohkuselt lööb Tartu vallasemade peres rekordi üks 41-aastane vallasema, kel on möödunud aastal sündinud juba kaheksas laps.“ (PM 1933 b)

Kokkuvõte

Selles töös tutvustatud materjalid on niisama erinevad nagu inimesed, kelle elu need kajastavad. Intervjuud tehes on võimalik kohe üht-teist üle küsida, kui vastus segaseks jääb. Arhiivides talletatud materjalide puhul ei ole aga sageli võimalik enam selle allikalt täpsustada, mida ta öelduga mõtles. On mõneti kahetsusväärne, et mul ei õnnestunud leida rohkem inimesi, keda intervjuuerida mind huvitanud küsimustes. Kõike seda on liiga vähe, et teha põhjanevaid järeldusi. Loodan, et selline väike sissevaade teemasse, nagu see siin, tekitab järgmistel uurijatel huvi selles töös vastuseta jäänud küsimustega edasi tegeleda.

Kindlasti on ka ERA ja EKLA kogudes leiduv vallasemade-teemaline materjal väga huvitav. Neidki materjale ei ole veel piisavalt uuritud. Näiteks ERA kartoteegis „Sünd“ leidub pärimustekste – milledest osasid eespool ka kirjeldasin – millega tuleks põhjalikumalt tutvuda. See, et vallasemadega seotud materjali on vähe ning see on laiali erinevates arhiivides, teeb uurimise keerukaks.

Mis puutub sugudevaheliste suhete loomisse, seksuaalkasvatuse ja abielude või kooseludega seonduvasse, siis selle ainese kätte saamine ei ole ilmselt samuti lihtne. Nagu KT oma intervjuus märkis, et „kõik oli nii sordiini all“, siis nii näib see tõesti olnud olevat. Mehe ja naise suhted olid peaaegselt nende endi vaheline asi. Kui naine abieluvälisest suhtest rasestus, peeti heaks tavaks, et tulevase lapse isa naisega abielluks (vähemalt paremal järjel olevate kodanike seas). Kõigis ühiskonnakihtides ei pruukinud see nii range reglement olla.

Kui vallaline naine oli lapse ilmale toonud, oli tal seaduse järgi õigus toetusele lapse isalt. Tal oli õigus alimente kohtu kaudu välja nõuda. Nagu nähtub toonasest ajakirjandusest, ei pruukinud aga naisel-lapsel alati õnnestuda lapse kasuks väljamõistetud elatisraha kätte saada. Lugeses neid peaaegu sada aastat vanu ajaleheartikleid on tähelepanuväärne, et Eesti Vabariigis aastal 2017 on küllalt paljudel üksikvanematel jätkuvalt sama mure – kuidas saada kätte lapse teiselt vanemalt kohtulikult väljamõistetud alimendid.

Nii nagu erinevatest intervjuudest ning elulookatketest selgub, suhtuti 20. sajandi alguskümnenditel Eestis vallasemadesse ja nende lastesse kui mitte mõistavalt, siis vähemalt suurema halvaks panuta. Täpsem oleks öelda, et sellest ei tehtud suuremat numbrit. Harvad polnud juhused, kus vallasemad abiellusid.

Selle töö üks eesmärk – tutvustada erinevaid seksuaalkasvatuse, sugudevahelise suhtluse ning vallasemade ja –lastega seotud materjale 20. sajandi algusest, on osalt täidetud. Nagu juba

eelnevalt ütlesin, on veel palju, mida tutvustada ja uurida. Uurimist vajaksid näiteks tollaegsed kohtuprotokollid, millest võiks vallasemade kohta veelgi huvitavat infot leida. Näiteks võiks võimalusel uurida täpsemalt, millistel alustel kujunes suhtumine vallasemasse – millised on suhtumise seosed erinevate piirkondade, perekondade ja ka erinevate sotsiaalsete gruppide lõikes. Kas on lisandunud vallasemade teemalist folkloori – naljandeid vms?

Kokkuvõtteks võib öelda, et aegade jooksul on vallasemadesse suhtutud kord paremini, kord halvemini. Samas pole Eestis selles nähtud midagi kohutavalt pahelist, näiteks erinevalt Soomest. Tänapäeval, mil abielu ei ole nii suure tähtsusega kui näiteks sada aastat tagasi ja vallasemadele ei näita keegi näpuga, võiksime märksa enam teada vallasemade ajaloolisest käekäigust meie riigis.

Summary

Illegitimate Children and Relationships Between Genders in the Republic of Estonia During the Years of 1918-1940

The material used in this piece is as versatile as the people that it talks about. When doing an interview is possible to ask additional questions for clarification. On the contrary, when using materials from archives, it's not possible to specify from the source what he or she meant by a certain statement. Is somewhat unfortunate I was not able to find more people to interview about the questions that interested me. All this is far too little to make any definite conclusions. Hopefully this little overview of the subject inspires future studiers to find answers to questions not answered here.

The material found in the collections of ERA and EKLA is no doubt very interesting. Those materials have not been studied enough. For example, the card catalogue titled "Birth" has folktales, some of which I described earlier, that need further studying. The fact that information about single mothers is scarce and found in different archives makes studying the subject difficult.

When it comes to building a relationship between sexes, sexual education and marriage or co-habitation related information then that is also not easy to find. Apparently, KT's statement in his interview: "it was all so muffled up" has proven to be true. The relationship between a man and a woman was between them two. If a woman got pregnant from an extra marital affair it was considered to be best practice for the father of the child to marry the woman (at least among people that were wealthier). This was not always a strict rule for common people and worker class people.

When a single woman had given birth to a child she had the right to get support from the child's father. She had the right to demand child support thru the court. But as seen from the newspapers back then, the mother and child were not always successful in actually getting the money that was assigned to them by the court.

Different interviews and fragments of biography lead to believe that single mothers in Estonia in the beginning of the 20th century as well as their children were treated with understanding or at least without much contempt. To be more accurate one might say that people didn't make a big issue out of it. Often times single mothers got married. Remarkable that reading those almost 100 years old newspaper articles we see that now in 2017 many single parents in

Estonia have the same problem - how to get money from the other parent that the court has appointed.

The purpose of this piece – to introduce material about different sexual education, communication between sexes and single mothers and their children in the beginning of the 20th century, has been partly accomplished. As I stated before there are still many things to introduce and study. Such things being court cases that could have some interesting information in regard to single mothers. Would be interesting to study how the attitude towards single mothers formed – what are the connections between different areas of the country, families and social groups. Has there been any folklore about single mothers in the form of jokes etc.?

To sum things up one may conclude that single moms have been looked at better at times and frowned upon other times. Nevertheless, it has not been something horribly bad in the Estonian society as opposed to Finland. These days that marriage is not as important as 100 years ago and nobody is finger pointing at single mothers, we could benefit from knowing more about the history of single mothers in our country.

Eesti Rahvaluule Arhiivi kogud

ERA - Eesti Rahvaluule Arhiivi rahvaluulekogu

ERA CD - Eesti Rahvaluule Arhiivi kogu digitaalsalvestused CD-del

ERA DK - Eesti Rahvaluule Arhiivi kogu

H - Jakob Hurda rahvaluulekogu

KM EKLA - Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti kultuurilooline arhiiv

Arhiivi ja välitööallikad

Autori välitöömaterjalid:

Anja-Plam, Kristel 12.01.2017. Intervjuu KT-ga. Materjal autori valduses.

Anja-Plam, Kristel 13.02.2017. Intervjuu EK-ga. Materjal autori valduses.

Anja-Plam, Kristel 23.04.2017. Intervjuu EN-ga. Materjal autori valduses.

H II 50, 235 (5) < Laiuse

EVR 39, 124/S (85) < Kihelkonna < (1926)

ERM 10, 19 < M-Magdaleena

E 8913 (340) Paistu

E 9545 (ii) < Kose, Tuhala (T. Wiedemann) (1894)

ERA II 287, 191 (4) Kadrina, Palmse v. Lahke k. Eeriku t. (1940).

RMK II 399, 211/2 (3) < Laiuse, Jõgeva < Trm Kasepää v. < Leida Kutsar (1921)

ERA, CD 35 (28)

KM EKLA f 350, 2

KM EKLA, f350, 1 kop

KM EKLA f 350, 14

KM EKLA f 350, 53

KM EKLA f 350, 429 31/J 12 kop

KM EKLA f 350, kop 20 574

KM EKLA f 350, 46

Metsvahi, Merili 2011. Kihnu välitööpäevikud. ERA, DK 172 < Kihnu - Merili Metsvahi; Pihla Siim; Moon Meier; Lona Päll; Ilona Piirimägi; Eda Pomozi; Carmen Küdorf; Hemminki Otstavel; Veronika Põlgaste (2011)

Kasutatud kirjandus

PL = Päevaleht 1937. - Tühjad hällid ja korteriolud. 20. jaan. nr. 20, lk 4.

PM = Postimees

Postimees 1930. - Vallaslaps ja elatisraha. 9. nov. nr.305, lk 4.

Postimees 1932a. - Naiste võitlus perekonnaõiguse pärast. 18. sept. nr.219, lk 5.

Postimees 1932b. - Akadeemilised naised protesteerivad. 20. märts. nr.68, lk 2.

Postimees 1933a. - Alimentide tasumisest kõrvalepuiklejad – vangi. 28. jaan. nr.23, lk 5.

Postimees 1933b. - Tartus 85 vallasema. 8. nov. nr.262, lk 1.

Postimees 1935. - Laps ja rahvas. 3. jaan. nr.2, lk 4.

Hiiemäe, Reet 2008. Armastus Eesti rahvapärimuses. Tallinn: Pegasus.

Hupel, August Wilhelm 2016. Neitsilikkuse väärtusest eestlaste ja lätlaste hulgas. - Tuna nr 4, lk 2-6.

Jansen, Ea 2007. Eestlane muutuv asjas. Tartu: Kirjastus Eesti Ajalooarhiiv

Kalkun, Andreas 2011. Seto laul eesti folkloristika ajaloos. Lisandusi representatsiooniloole. Doktoritöö. Tartu Ülikooli Kirjastus

Karusoo, Merle 1997. Kured läinud, kurjad ilmad. Eesti elulood. Eesti Kirjandusmuuseum.

Kruusberg, Aleksander 1920. Esiisade enneajalooline õigus. Tartu: Eesti Kirjastuse-Ühisus „Postimees“.

Kõivupuu, Marju 2015. Eestlase eluring. Tallinn: Varrak

Laur, Mati 2008. Kohtumõistmine vallasemade üle Pärnu maakohtus 1740. aastatel. Tuna, 4, 16–25.

Laur, Mati, Merili Metsvahi 2016. Talutüdruk valgustuse paistel. Lisandusi August Wilhelm Hupeli artiklile. - Tuna nr 4, lk 7-13.

Metsvahi, Merili 2015. „Tüdrukut poisi käte vahel magamast leida pole nende seas häbiasi“ August Wilhelm Hupeli avaldatud talupoegade seksuaalelu kirjeldused eesti perekonna ajaloo kontekstis. - Ariadne Lõng: nais- ja meesuuringute ajakiri 1 (2), lk 104-127.

Metsvahi, Merili 2016. Sugudevahelise suhtlemise ja kosimise teema Kseni Mürsepega tehtud intervjuudes. Tartu Ülikooli Lõuna-Eesti keele- ja kultuuriuuringute keskuse aastaraamat XV-XVI. Setumaa kogumik 7. – Pühendusteos Paul Hagule. Tartu Ülikooli kirjastus, lk 93-118.

Metsvahi, Merili 2017. Merili Metsvahi: 18. sajandil hämmastas eestlaste uurijat see, et vallasemasid ära ei põlatud. – Postimees 21. aprill, <http://arvamus.postimees.ee/4087361/merili-metsvahi-18-sajandil-hammastas-eestlaste-uurijat-see-et-vallasemasid-ara-ei-polatud>, viimati vaadatud 16.05.2017

Mäelo, Helmi 1932. Kas abielunaised vallandada? Postimees 9. märts, nr.58, lk 2.

Mägi, Marika 2009. Abielu, kristianiseerimine ja akulturatsioon. Perekondliku korralduse varasemast ajaloost Eestis – Ariadne Lõng: nais- ja meesuuringute ajakiri 1 (2), lk 76–101.

Mägi, Marika 2017. Marika Mägi: rahvuslikud soorollid. – Postimees 29. aprill, http://arvamus.postimees.ee/4094161/marika-magi-rahvuslikud-soorollid?_ga=2.95069790.316321997.1494965807-113119353.1484134485, viimati vaadatud 16.05.2017

Palli, Heldur 2008. Pere. Sotsiaalne ja vaimne elu. - Eesti rahvakultuur. Koost. Viires, Ants, Elle Vunder. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, lk 305-309.

Raud, Märt 1961. Eesti armuilmast. (Eesti Kultura IV) Jurjev 1915.

Raud, Märt 1961. Eesti perekond aegade voolus. Stockholm: Kirjastus EMP.

Riigi teataja 1925. nr. 191/192, V peatükk, lk 1091 Sündide registreerimine

Riigi teataja 1926. nr. 48, lk.643 Siseministeeriumi juhtnõõrid perekonnaseisu seaduse kohta. II Perekonnaseisu muudatuste registreerimisest.

Tedre, Ülo 2008. Sotsiaalne ja vaimne Elu. Abiellumine ja pulmad. - Eesti rahvakultuur. Koost. Viires, Ants, Elle Vunder. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, lk 316-324.

Virtanen, Leea 1990. Huoraksi nimittely suomalaisessa perinteessä. Louhen sanat. - Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki, s. 139-160

Veebilehed

Ühendus „Eesti elulood“ <http://www2.kirmus.ee/elulood/Tegevuseajalugu.html>

Viimati vaadatud 23.05.2017

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, _____ Kristel Anja-Palm _____,
(*autori nimi*)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

Vallaslapsed ja sugudevahelised suhted Eesti Vabariigis aastatel 1918-1940,
(*lõputöö pealkiri*)

mille juhendaja on _____ Merili Metsvahi _____,
(*juhendaja nimi*)

- 1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
- 1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, **24.05.2017**